

SLOVENSKO-HRVAŠKI KATOLIŠKI SHOD:
SPREVOD SLOVENSKIH NARODNIH NOŠ.

UMETNOST.

Referat dr. Iv. Steleta na IV. katoliškem shodu v Ljubljani.

Prejšnji katoliški shodi so nekatera tozadevna vprašanja že zadostno prerešetali, zato se hočem omejiti posebno na dve točki: 1. naše stališče do umetnosti sploh; 2. naše stališče do starih umetnin.

I. Umetnost je ena izmed instinktivno zasledovanih smeri udejstvovanja človeškega duha. Reči, ki jih rabimo ali ki nas v vsakdanjem življenju obdajajo, hočemo videti lepo izdelane, okrašene. Dogodke in predmete, ki jih doživimo ali zasanjamo, hočemo fiksirati v podobi; čuvstva, ki nam ob danih momentih polnijo srce, hočemo materialno izraziti, jih drugim razodeti in sebi ohraniti. Tako je umetnost v svojem bistvu ozko zvezana z našim žitjem in bitjem kot njegova spremljevalka in deloma kot njegov izraz. Ona je ozko zvezana z našo kulturo kot eden najsilnejših njenih izrazov. Je nekaj osebnega in nekaj vsakdanjega, pa tudi nekaj splošnega, nad večje časovne dobe se dvigajočega. V svojem bistvu in osnovnem namenu je le ena in stroga ločitev takozvane visoke ali prave umetnosti, ki naj je nekaj samostojnega, in kraseče, vsakdanje umetnosti, ki naj je nekaj manjvrednega kot ona; kakor tudi stroga ločitev posvetne in cerkvene ali verske umetnosti je brez prave podlage, izrodek strem-

ljenja po klasificiranju. Posvetna in prav tako cerkvena umetnost krasi ali pa izraža ali fiksira gotova čuvstva in razpoloženja. Tudi če krasi ali tvori prostore zbirališča vernikov ali predmete, ki služijo liturgičnim namenom, je po svojem namenu in pomenu ozko sorodna s takozvano posvetno. Osnovno načelo za okusno in logično okrasitev katerekoli reči pa mora biti podreditev in prilagoditev umetnosti namenu in pomenu krashene reči, iz tega se razvije sama po sebi smotrena simbolika, ki edina zveže krashči del in praktični potrebi služēči predmet v eno enoto, v organizem. Pri kršćanski cerkveni krashči umetnosti pa igra poleg simbolike smotra predmeta še druga simbolika zelo veliko vlogo, to je verska simbolika, ki tudi krashči del prepoji z odsvitom idej, v katerih službi so predmeti. Ta simbolika se je razvila deloma v prvih kršćanskih časih, deloma v srednjem veku in je dandanašnjega časa ohranila nenavaden čar in jo radi porabljamo. Tu pa se krashča in izrazna takozvana visoka umetnost (tudi umetnost v pravem pomenu besede zvana) ozko stikata. Pri umetninah, ki izražajo čuvstva ali so izraz fantazije, seveda igra osebnost umetnikova glavno vlogo in pri teh se verska in posvetna umetnost ostro ločita, tako da ima

načelo, ki se tolikrat čuje, do gotove meje le svojo opravičenost. Za dela cerkvene umetnosti je zmožen samo umetnik, ki je sam veren in prepojen z verskim duhom; vendar to velja le do neke gotove meje, in gotovo je, da je večina umetniških del za cerkve takih, kjer kraseča, splošno človeška stran prevladuje; da se tej zadosti, je pa potreba samo zdravega izobraženega okusa in tehnične spretnosti. Seveda ni vsaka tehnika in vsako izrazilo vedno in povsod enako na mestu; posebno kar se izrazil tiče, to se pravi po naravi posvetil ali po zakonih, ki prevevajo naravo od fantazije ustvarjenih materialnih oblik in njihovih senc, ki naj nam idejo, vsebino napravijo dostopno in razumljivo, moramo priznati, da so nekatera naravnost nezmožna za cerkvene umetnine; zato je nujno, da umetnik, ki za cerkev dela, svoje zmožnosti podredi namenu, za katerega dela, kot se to zahteva od njega, če dela za kakoli namen neverskega in necerkvenega značaja.

Napačno pa je načelo, da je kak način umetniškega izražanja samo ali v prvi vrsti cerkven ali najbolj cerkven, kot se je za take proglašalo srednjeveške stavbinske sloga, in so se njihovi zastopniki bali modernih stremeljenj. Umetnine vendar ne napravi cerkveni slog, ali tehnika, ampak duh, ki jo preveva, vkolikor ta v danem slučaju vpoštev pride, posebno pa posvečenje ali blagoslovljenje. To dvojje je bistveno in ni vezano na noben slog, na nobeno tehniko, ampak samo na zunanjo dostojnost za vzvišena opravila in praktično porabnost.

Glavni rezultat tega razmišljanja bi bil, da z našega stališča ne odločajo čisto umetniške kvalitete, ki so v tehniki, v izrazilih, v združenju ideje, čustva, krasečega namena z materijo, kateri ga je treba utelesiti, ampak edino vsebinska stran, za katere oceno veljajo ista načela, kot jih je postavila krščanska etika in estetika za нравno življenje; kar je slabo, ostane tudi v umetnini z največjo umetniško spretnostjo izraženo, slabo; kar je grdo, grdo. — Umetnost govori človeku, ima vpliv nanj, ker je po svoji vsebini izraz idej in stremeljenj tistega, ki jo ustvarja; zato moramo zahtevati od nje vsebinsko toliko kot od vsake javne vzgojne institucije. Naš namen pa tu ne more biti, postavljati načel v tem zmislu, to spada v delokrog umetnostnega filozofa in moralista, ki pa s svojega stališča ni upravičen izrekati sodbe o zmožnostih umetnika kot umetnika, ker je zato vsebina postranska reč, ampak le obsodbe umetnika kot človeka.

Drugi rezultat bi bil, da je ideja napredka umetniških idej in tehnike popolnoma združna

s krščanskim stališčem. Krščanstvo ima edino pravico zahtevati zase to, kar zahteva vsak, ki ima v svoji službi tudi umetnost: da njegova temeljna načela in praktične potrebe vpoštevata in se ne obnaša kot gospodar v hiši, v kateri je gost.

II. Prehajam k drugi točki o razmotrivanju našega stališča napram starim umetninam.

SLOVENSKO-HRVAŠKI KATOLIŠKI SHOD:
POSLANCI IN ŽUPANI NA ČELU SPREVODA.

Umetnina je, kakor smo poudarjali, izraz človeškega čustvovanja, fantazije ali stremjenja za okrasitve predmetov vsakdanje porabe. Zato je umetnost eden glavnih svedokov vsakokratne kulture, njen spomenik prve vrste. Čustvovanje in fantazija, kakor vsakovrstna instinktivna stremjenja kake dobe imajo gotove skupne poteze, ki nam postanejo jasne šele, ko je doba minula, ko se je zadostno oddaljila od nas; na te skupne poteze duševnega življenja kake dobe oprti, pišemo njeno zgodovino; zato nam je vsak tozadeven dokument prežitega časa dragocen, ker nas v eni ali drugi smeri pouči o njem. Naravnost prirojeno nam je spoštovanje do starega, nekaj častitljivega vidimo v njem. Mi sodobniki sicer kritiziramo, zahtevamo najrazličnejše, ko pa bosta dve generaciji prešli, bo to, kar je nam vsakdanje, pomankljivo, postalo zanimivost, predmet študija, predmet, ob katerem se bodo vzbujala čisto posebna čustva in razpoloženja, ki jih mi nismo nameravali in — tudi ne slutili, — takrat ne bo več govoril spomenik samo kot dokument naše tehnične kulture, ki je posplošena in za sodobnike vsakdanja; tudi ne samo ideja, ki jo izraža in ki je morebiti posneta po kakem velikem, nam vsakdanjem delu, in ravno kot posnetek nam novo delo ne govori, kot bi lahko. Do tistega časa bodo pozabljeni tudi duševni boji, v katerih smo živeli, pozabljen odpor, ki je vladal v duši ene strani proti delom druge; naš čas bo samo epizoda velikega razvoja narodov, in kar bo spomenikov ostalo, bodo samo nagrobni križi sedanje kulture. De mortuis nil nisi bene! — Kdor se bo ustavil ob njih, bo ginjen na spomin na preteklost, na dogodek, na kateri se nanašajo, na usodo ljudi, katerim so postavljeni, ob samih izraznih sredstvih, ki so bila čisto druga, za novi čas mogoče naivna ali celo zaostala ali perverzna, — a vsega tega vnuk ne čuti, on vidi in čuti samo spomin preteklosti. Mogoče pa je še narava storila svoje: Poslopje je razpadlo, kamen se je razdrobil, zemlja je bujno poganjala svoje zelenje vsako spomlad okoli njega, oprijel se ga je mah, bršljan, divja trta, — narava je ustvarila iz dela človeške roke in spretnosti nov spomenik, ozko zvezan z okolico: Umetnost, delo narave, zgodovinski spomin — vse se zliva v eno noto, ki vzbuja v nas neko posebno razpoloženje: včasih je melanholija, včasih spoštovanje ali občudovanje, malokdaj samo uživanje umetniških vrednot, ker stopijo tu že v drugo vrsto.

Že ob začetku smo poudarili, da je umetnina izraz vsakokratnega naziranja, iz česar sledi, da je posebno verska umetnina ozko zvezana z

verskim čustvovanjem in stremljenjem. Umetnine posameznih dob so vendar najlepše in najjasnejše govoreč dokument. Posebno vrednost pa dobi verska umetnina po blagoslovljenju ali posvečenju v verski, bogoslužni namen. — In če se že postara v tej službi, — ali jo bomo zavrgli? Nikakor ne! Njena vrednost je sedaj postala druga. Poprej predmet praktične porabe, je postala sedaj dokument preteklosti, blagoslovljenje oziroma posvetitev pa ji daje še neko posebno častitljivost, radi katere jo moramo še bolj spoštovati. To je naravno. In zato je razumljivo, da je ravno Cerkev, kot upraviteljica verskega premoženja in verstvu posvečenih predmetov, od začetka skrbela tudi za take predmete, ki so se postarali v njeni službi in postali neporabni; da je zabranjevala, da bi jih zavrgli, posebno pa da bi jih prodajali, ker to zadnje vodi pogosto do porabe teh posvečenih predmetov v necerkvene ali pa celo naravnost v svrhe, ki so z verskega stališča perhorentne.

Dokaz za to skrb Cerkve za njene starine je n. pr. določba carigrskega cerkvenega zbora l. 869., ki določuje, da je dovoljeno posvečene reči prodati samo, če se s tem odkupi sužnje. Drugače so vsi prizadeti izobčeni. Dalje n. pr. kanonična določba Pija II. l. 1464., ki prepoveduje prodajo cerkvenih in cerkev krasečih reči pod kaznijo ekskomunikacije. To določbo je potrdil Pij IX. l. 1869. Dokaz za tozadevno skrb Cerkve so odločbe sinod in škofijskih ordinariatov glede prodaje in ohranitve starega. Dokaz za to je pri nas n. pr. Društvo za krščansko umetnost, ki je v najožjih stikih z ordinariatom.

Toda nič manj ohranitve vredni kot cerkveni umetniški predmeti so drugi izvun cerkvene porabe stoječi spomeniki. Spoštovanje do njih je postalo v zadnjem času nekako moderno. Izraz temu so razne javne institucije, pri nas posebno c. kr. centralna komisija za varstvo spomenikov in društva za ohranitev domačega značaja. C. kr. centralna komisija razteza svoj delokrog na vse javno umetniško premoženje, h kateremu prišteva tudi cerkveno premoženje, ker služi javnim svrham. Njena glavna naloga je gledati, da se nepotrebnem ne odstranjajo stare umetnine in da se njihov obstoj eventualno tudi z državno pomočjo zagotovi. Vendar pa se je posebno v najnovejši fazi svojega razvoja odločno postavila na stališče, da ne gre nasprotovati zahtevam kulta. Pomisliti je treba, da smo ravno v najbujnejšem razvoju c. kr. centralne komisije; da se nazori zadnja leta hitro kristalizirajo in marsikaka sicer nerazumljiva reč je razločljiva iz dejstva, da smo v naj-

bujnejšem razvoju iz zastarele, okorele institucije v moderno, tozadevnim zahtevam sedanjosti odgovarjajočo. Iz birokratične institucije, kakor je bila ob svojem začetku, se v zadnjem desetletju c. kr. centralna komisija pretvarja v znanstveno fundirano, vsem zahtevam modernega varstva spomenikov odgovarjajočo. Za svoje uradnike zahteva potrebno znanstveno predizobrazbo, ki naj bi šla nekako paralelno oni instituta za avstrijsko zgodovino, namenjeni arhivnim uradnikom. Drugo važno načelo, ki se je postavilo, je načelo avtopsijske; uradnik mora predmet, s katerim ima opraviti, sam poznati in le na podlagi tega poznanja izreči svoje mnenje. On mora imeti v evidenci stanje vseh spomenikov svojega okrožja, to pa je mogoče le, če je stalno v ozemlju samem, ne pa v centrali; ta zahteva je povzročila decentralizacijo organizacije z ustanovitvijo deželnih uradov; centralni urad na Dunaju pa si je pridržal samo najvažnejša vprašanja, izposlovanje podpor, dajanje direktiv, posebno pa izobrazbo sposobnih uradnikov in izdelovanje umetnostne topografije. Tekom zadnjega poldrugega leta so se ustanovili taki deželni uradi na Tirolskem, Štajerskem, Primorskem, Češkem (češki in nemški), Solnograškem, Dalmaciji in dve ekspozituri v Linzu in v Ljubljani. Deželna konservatorja sta povsod dva: eden umetnostno, zgodovinsko izobražen, čigar mnenje je merodajno za umetniško, zgodovinsko in spomeniško vrednost predmeta in njegovo ohranitev; drugi pa arhitekt, ki je merodajen v tehničnih vprašanjih in pri novih stavbah. Obenem so nameravali to novo organizacijo, ki za enkrat nima zadostne zakonite zaslombe in je navezana najbolj na spoznanje strank, da je njeno stališče pravo, opreti na spomeniški zakon, katerega so pa umeknili. Osnovna poteza tega novega razvoja in tudi nameravanega zakona je: varstvo sedanje umetniške posesti, vkolikor je to združljivo z namenom, kateremu umetnina služi. Iz tega izvira posebno ozir na liturgične, praktične, higienične in varnostne zahteve.

V devetnajstem stoletju smo preživeli veliko dobo umetniške nekulture, okus je popolnoma podivjal; različne aprioristične estetiške teorije so zmešale glave, tako da smo izgubili zmisel za umetnino kot produkt časa, kot predmet, ki ima svoje življenje za seboj, ki na sebi nosi znake prežitih dob, — iz tega je sledila zmot, da mora imeti umetnina enoten slog, in kjer ga ni bilo, so ga umetno naredili; tako smo izgubili nebroj

nadvse zanimivih skupin umetnin, ki so posamezno pohajale iz različnih časov, a so bile v svoji skupnosti polne razpoloženskih vrednot; usoda jih je združila v enoto, ki je bila večinoma vsekdar zelo slikovita in navadno posameznosti zelo srečno prilagojene druga drugi. Tisti čas podiranja starega in na njegovo mesto postavljanja psevdostarega je srečno za nami; danes lahko rečemo, da je zanimanje in razumevanje za vrednost starine postalo splošno. Cerkev in država zastavljata svoj vpliv, da bi ohranili, kolikor se da še rešiti in kar je ušlo dobi modernih ikonoklastov. Vendar stari nazori in stare aprioristične teorije posebno v masah še dandanes živijo dalje; boljši okus razumevanja za kvaliteto, ki se širi iz velikih mest, le počasi prodira na provinco; navadni ljudje, semintja pa tudi še izobraženci, se dajo zapeljati od židovskih agentov, da starino, dediščino svoje hiše ali cerkve, ki ima poleg umetniške in starinske navadno še materielno vrednost, prodajajo ali celo zamenjajo za kvalitativno in umetniško manj vredno blago. Proti temu je mogoče uspešno nastopiti samo z izobrazbo ljudstva, na drugi strani pa se temu precej odpomore z ustanovitvijo provincialnih in škofijskih muzejev. Med ljudmi in faktorji, ki so varuhi cerkvenega umetniškega premoženja, je treba širiti spoznanje, da predmet, ki je opravil svojo službo na mestu, za katero je bil narejen, in ga gospodar ni več voljan vzdrževati, spada samo v pokrajinski oziroma škofijski muzej. Tudi tu sicer večinoma izgubi tisti pomen, ki ga je imel v zvezi z okolico, v kateri je služil svojemu namenu; vendar pa tu dobi nov pomen kot spomenik kulture domačega kraja; to vrednost pa popolnoma izgubi, če ga prenesemo v inozemstvo, kjer največkrat sploh ne najde razumevanja in si modri ljudje belijo glave nad njegovim pomenom in namenom.

Da bomo v teh smereh kaj dosegli, potrebujemo najprvo pregleda čez umetnostne spomenike naše domovine, ki ga dosežemo s popisom in inventarizacijo. Pri ohranjevalnih delih ali pri predelavanjih, ki jih diktirajo praktične potrebe, je potreba zadostne kontrole od strokovne strani, kateri pri nas na Kranjskem o vsem odgovarja Društvo za krščansko umetnost; v spornih ali bolj važnih vprašanjih je najboljši, da se sporazumeta tozadevna diecezanska institucija in c. kr. centralna komisija za varstvo spomenikov; zelo važen pa je tudi pouk ljudstva in faktorjev, ki so varuhi umetnostnih spomenikov.

